

Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci, Muhyettin İğde
The Formation Process of Hanbalism as a Political-Theological Sect
(İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 1. Baskı, 295 sayfa.

Şükrü BOSTANCI

Arş. Gör. | Res. Asst.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, History of
Islamic Sects

Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0009-0004-3335-2077>

sukrubostanci@aybu.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap İncelemesi | Book-Review

Başvuru | Submission: 14.04.2025

Kabul | Accept: 03.06.2025

Yayın | Publish: 30.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1675549>

Atıf | Cite As

Bostancı, Şükrü. "Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci, Muhyettin İğde (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 1. Baskı, 295 sayfa." *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2025), 309-314. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1675549>

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Hanbeli gelenek Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşleri etrafında şekillenmiş olup, özellikle hadis merkezli bir yaklaşımı benimsemesi ve naslara sıkı sıkıya bağlılığıyla tanınmakta olan siyasi, itikadi ve beşeri oluşumdur. Bu çalışma Muhyettin İğde tarafından *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* adıyla yayımlanan ve Hanbeli geleneğin fıkhi bir mezhep olmasına ek olarak siyasi ve itikadi bir hüviyete de sahip olduğunu vurgulayıp bu yönünü ön plana çıkartan kitabının tanıtılması hakkındadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Ahmed b. Hanbel, Hanbelilik, Fırka, Mezhep.

Abstract

The Hanbali tradition was shaped around the views of Ahmad bin Hanbal (d. 241/855) and is a political, theological and humanitarian formation that is known especially for its adoption of a hadith-centred approach and strict adherence to the evidence. This study is about the introduction of Muhyettin İğde's book titled *The Formation Process of Hanbalism as a Political Ittihadical Sect*, which emphasises that the Hanbali tradition has a political and theological identity in addition to being a jurisprudential sect and brings this aspect to the forefront.

Keywords: History of Islamic Sects, Ahmad bin Hanbal, Hanbalism, Sect, Madhab.

mezhebin teşekkül sürecini kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

Muhyettin İğde'nin *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* başlıklı çalışması, Hanbeli geleneğin oluşumuna dair yaptığı özgün katkılarla, kendisinden sonra bu alanda yapılan akademik araştırmalara zemin hazırlamıştır. İğde'nin bu öncü çalışması, özellikle Hanbeliliğin tarihsel, itikadi ve siyasi boyutlarını ele alarak mezhebin teşekkül sürecine dair önemli bir çerçeve sunmuştur. Bu çalışmanın ardından Hanbelilik üzerine çeşitli akademik araştırmalar yapılmış ve mezhebin farklı dönemlerdeki gelişimi ile diğer kelami geleneklerle olan ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda öne çıkan bazı akademik çalışmalar şunlardır: İsa Koç, *Hanbelilik-Eş'arilik İlişkisi*: Bu çalışmada Hanbeli ve Eş'arî gelenekleri arasındaki etkileşimler ve III-V. yüzyıllarda iki geleneğin ilişkisi analiz edilmiştir.² Muhammed Usame Onuş, *VI-VII. Asırlarda Dimaşk Hanbeliliği*: Dimaşk merkezli olarak Hanbeliliğin VI. ve VII. yüzyıllardaki gelişimi ve Hanbeli geleneğin bölgedeki tedris ve telif faaliyetleriyle teşekkülden İbn Kudâme'ye

Dinin anlaşılma biçimi olan mezhepler, siyasi-itikadi-fıkhi ve beşeri oluşumlardır. Bu beşeri oluşumların içerisinde yer alan Hanbeli gelenek Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşleri etrafında şekillenmiş olup özellikle rivayet merkezli bir yaklaşımı benimsemesi ve naslara sıkı sıkıya bağlılığıyla tanınmaktadır. Hanbelilik, fıkhi yönü kadar itikadi meselelerde de etkili olmuş, Ehl-i Hadis ekolünün gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda yayılım gösteren Hanbelilik, günümüzde de Suudi Arabistan başta olmak üzere çeşitli bölgelerde etkisini sürdürmektedir.¹ Hanbeli geleneği İslam Mezhepleri Tarihi perspektifiyle ele alan bu eser, fıkhi bir mezhep olarak bilinen Hanbeli geleneğin aynı zamanda siyasi ve itikadi bir mezhep olduğunu ortaya koymuş ve mezhebin farklı alanlardaki görüşleri bağlamında teşekkül sürecinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle alanda istifade edilecek bir hüviyete sahiptir.

2014 yılında Prof. Dr. Mehmet Zeki İşcan danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan doktora tezinin 2016 yılında gözden geçirilmiş ve yayınlanmış hâli olan bu eser, Hanbeliliğin tarihi arka planını, temel isimlerini ve

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2013), 321-354.

² İsa Koç, *Mezhepler Arası Mücadele Hanbelilik-Eş'arilik İlişkisi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021).

(ö. 620/1223) kadar olan süreç ele alınmıştır.³ Halil Efe, *Hanbelî Mezhebinin Teşekkül Süreci*: Hanbeliliğin teşekkül süreci ve erken dönem gelişimi bu çalışmada ayrıntılı şekilde incelenmiştir.⁴ Mustafa Karatay, *Hanbeliliğin Eş'arileşmesi: Hicrî IV-VI. Yüzyılda Bağdat Örneği*: Hanbelilik-Eş'arilik arasındaki fikri etkileşimi, önde gelen alimler ve tartışılan teolojik meseleler bağlamında ele almakta olup özellikle Bağdat merkezli gelişmeler üzerinden incelenmiştir.⁵

Muhyettin İğde'nin *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* başlıklı incelediğimiz eser giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar metodolojik bilgilere yer vermiş olup Hanbeli geleneğin temel kurucu ismi olan Ahmed b. Hanbel'in hayatı ve fâkihliği üzerinde değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıca İslam Tarihi'nde Mü'tezili olmayan âlimlerin sorguya çekilip eziyet edildiği "Mihne" döneminin tarihi arka planına, uygulamalarına, Mihne sonrasında Ahmed b. Hanbel'in durumuna ve Mihne sonrası süreçte Ehl-i Hadis arasındaki tartışmalara temas etmiştir. İki bölüm olarak tasarlanan kitabın giriş bölümünün ilk başlığı olan "Metod ve Kaynaklar" başlığı altında yazar, iki alt başlık daha açarak metod ve kaynaklar başlığını ayırmıştır. İlk alt başlık olan "Metod" başlığında yazar, ilk olarak mezhep kavramını ifade ederek din-mezhep ilişkisine temas etmekte olup İslam Mezhepleri Tarihi'nin usul ve metodolojisini kısa bir şekilde ilkeleri ile tanıtmaktadır. Bununla beraber yazar *deskriptif* bir metod benimsediğini ve bu metoda ek olarak temelde "*şahıslar üzerinde derinleşme*" ilkesini çalışmasında kullandığını ifade etmektedir. İkinci alt başlık olan "Kaynaklar" başlığı altında yazar, çalışmasında referans aldığı kaynakları "Tarih ve Tabakât Kitapları, Hanbeli Mezhebine Ait Kaynaklar ve Çağdaş Çalışmalar" alt başlıklarına ayırıp ifade etmektedir. Bu başlıklar altında konu ile ilgili temas edilmesi gereken eserlere yer vermiştir. Bu bilgiler ışığında, çalışmasının giriş bölümünde bazı eksiklikler olduğu görülmektedir. Bunlar; kavramsal çerçeve, amaç-önem, kapsam-sınırlılık gibi temel başlıklardır. Bu başlıklar üniversite sosyal bilimler enstitülerine göre farklılık arz etmektedir. Ama yazar kitabın "Önsöz"ünde çalışmanın önemine binaen "Hanbeliliğin genelde fıkhi bir ekol olarak ifade edildiği, itikadi boyutunun ele alınması yönünde çalışmaların az olduğundan dolayı alandaki boşluğa katkı sunmayı amaçladığını belirtmektedir. Ayrıca, Önsöz bölümünde çalışmanın sınırları açık bir şekilde belirtilmiş; zaman aralığı olarak Ahmed b. Hanbel'in vefatından, Selçuklu Devleti'nin 447/1055 yılında Büveyhî hâkimiyetine son vererek Bağdat'a girmesine kadar olan dönemle sınırlandırıldığı ifade edilmiştir. Coğrafi açıdan ise, Hanbeli geleneğin doğuş ve gelişim merkezi olması hasebiyle çalışmanın odak noktasının Bağdat ile sınırlandırıldığı belirtilmiştir.⁶ Bu çerçevede yapılan sınırlamalar, çalışmanın bağlamını belirlemesi açısından yerinde olmakla birlikte, aynı zamanda değerlendirmelerin bu çerçevede okunması gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Giriş bölümünün ikinci alt başlığı olan "Ahmed b. Hanbel ve Mihne" kısmında yazar, ilk olarak Ahmed b. Hanbel'in hayatını ele almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in çeşitli hocalarının olduğunu, bunların içinde göze çarpanlardan birisinin İmam Şâfi (ö. 204/820) olduğunu dile getirmektedir. Ancak yazar, Şâfi ile ilişkisinin bir hoca-talebe ilişkisi olmaktan çok, iki âlimin karşılıklı görüş alışverişinde bulunduğu bir süreç olarak değerlendirilmesinin daha yerinde olacağı kanaatindedir.⁷ Daha sonra yazar "Mihne" sürecinin tarihi arka planına, uygulamalarına ve Ahmed b. Hanbel'in Mihne sonrasındaki sürecine temas etmektedir. Mihne dini bir tartışmadan ziyade siyasi yönetime muhalefet eden kişileri bastırmak ve fırkalaşma hareketinin Halife Me'mun (ö. 218/833) tarafından engellenmesini sağlamak olarak görülmüştür. Buna ek olarak Mihne halifenin dini yetkiyi de bünyesinde barındırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada bu dönemde Ahmed b. Hanbel'in başlangıçta öne çıkan bir âlim olmadığı, ancak Mihne sonrası efsanevi bir kimliğe büründüğü görüşü dile getirilmektedir. Ancak yazar, onun güçlü bir muhalefet figürü olduğunu ve Mihne'nin başarısızlıkla sonuçlanma ihtimaline karşı, diğer âlimlere kıyasla daha geç sorguya çekildiğini belirtmektedir.⁸ Mihne dönemi sonrasındaki süreç Ehl-i Hadis'in zaferi ile sonuçlanmış ve

³ Muhammed Usame Onuş, *Dımaşk Hanbeliliği* (İlahiyat, 2023).

⁴ Halil Efe, *Hanbelî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

⁵ Mustafa Karatay, *Hanbeliliğin Eş'arileşmesi: Hicrî IV-VI. Yüzyılda Bağdat Örneği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024).

⁶ Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 10.

⁷ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 35-37.

⁸ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 60-65.

Mu'tezili alimler siyasetten uzaklaşmıştır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel Mihne'den sonra yaşanan gelişmelere bağlı olarak efsanevi bir karaktere bürünmüş olup Mihne'den önce fıkhi yönü bulunmayan Ahmed b. Hanbel bu süreçten sonra hem fıkıh mezhebinin hem de Ehl-i Hadis'in imamı olarak görülmüştür. Giriş bölümünün "Ahmed b. Hanbel'in Fakihliği ile İlgili Tartışmalar" başlıklı son kısımda Hanbelilik'in bir fıkıh mezhebinden ziyade bir hadis okulu olduğu, Ahmed b. Hanbel'in fâkih olmayıp muhaddis olduğu ile ilgili çeşitli görüşlere yer verilmiştir.⁹

Eserin birinci bölümü "Ekolleşme Öncesi Dönem ve Mezhebin Öncülleri" başlığını taşımakta olup altı alt başlığa ayrılmaktadır. İlk başlık olan "İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Oluşumunda Arka Plan" başlığında yazar, Hanbeli geleneğin oluşumunda en önemli etkenin "Mihne Dönemi" olduğuna, Mihne sonrası süreçte Abbasi yönetimine karşı siyasi-itikadi olarak muhalefet tavırlarındaki kararlı tutumları sonucu popülerlik kazandıklarına ve muteber bir hüviyete büründüklerine temas etmiştir. Buna ek olarak Hanbeli geleneğin ilk teşekkül sürecinde fıkhi bir mezhepten ziyade siyasi ve itikadi bir mezhep olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yazar *fikir hadise irtibatını* da kullanarak geleneğin ilk siyasi ve itikadi olarak ortaya çıktığını, daha sonra fıkhi bir boyuta dönüştüğünü belirtmektedir.¹⁰

İkinci alt başlık olan "Ahmed b. Hanbel'den Sonra Mezhebi Kaynakların Tedvini" başlığında ise Hanbeli geleneğe mensup alimlerin kaynakları ele alınmaktadır. Bu alimler temelde ailesi ve yakın talebeleridir. Ayrıca yazar ikinci başlığın altına "Ahmed b. Hanbel'in İlk Talebelerinin Ortak Özellikleri" başlıklı bir alt başlık açarak ilimde sıradan oldukları, yeni bir usul ve yöntem geliştirmek yerine Ahmed b. Hanbel'in usulünü naklettiklerini ifade ederek kendisinden sonra gelen talebelerin Ahmed b. Hanbel'in düşüncelerini geliştirmekten ziyade onu rol model olarak görüp tabi olduklarını belirtmektedir.¹¹ Ahmed b. Hanbel'den sonraki süreçte, kitapta adı geçen âlimlerin onun ilmini naklettiği, usulünü geliştirmekten çok aktarmayı tercih ettikleri belirtilmektedir. Bu açıdan Hanbeli geleneğin ilk dönemlerde Ahmed b. Hanbel'in ilmi usulüne herhangi bir katkı sağlamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

"Ekolleşme Öncesi Dönem ve Mezhebin Öncülleri" başlıklı birinci bölümün üç, dört ve beşinci alt başlıklarında yazar Hanbeli geleneğin kurucu, sistematik hale getiren ve aktivist model olarak geleneği yaşatan karizmatik isimlerden bahsetmektedir. Bunların ilki "Kurucu Hoca: Ebû Bekir el-Merrûzî'dir. (ö. 275/888) Merrûzî Hanbeli gelenek içerisinde kurucu karizmatik bir alim olarak nitelendirilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in ilk öğrencilerinden olan Merrûzî Hanbeli geleneği sistematik hale getiren ve mezhebin kaynaklarını telif eden Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923-24) ve aktivist bir biçime büründüren ayrıca mezhebe mücadeleci bir boyut kazandıran Berbehârî'nin (ö. 329/941) hocasıdır. Bu iki âlimin hocası olmasından dolayı Merrûzî, Hanbeli geleneğin içerisinde kurucu hoca figürüyle karşımıza çıkmaktadır.¹²

Hanbeli gelenek içerisinde ilmi taraf, mezhebi sistematik hale getiren ve Ahmed b. Hanbel'den sonra mezhebin asıl kurucusu olan kişi Ebû Bekir el-Hallâl'dır. Yazar dördüncü alt başlık olarak isimlendirdiği "Mezhebi Kaynakların Sistematik Hale Gelişi: Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923)" başlığında âlim hakkında detaylı bilgi vermektedir. Çalışmada Ebû Bekir el-Hallâl'ın ilk Hanbeli fıkıh külliyesi olan "*el-Câmi'li Ulûmi'l-İmâm Ahmed*"i, Ehl-i Hadis'in erken dönemlerdeki siyasi ve itikadi görüşlerini içeren "*Sünne*"yi, mezhep içerisinde "*Tabakâtü Ashâbi İbn Hanbel*" başlıklı ilk tabakât eserini telif ettiği ifade edilmektedir.¹³ Ayrıca Hallâl'ın Ahmed b. Hanbel'e ait rivayetleri toplayarak Bağdat'ta ders vermeye başlayarak mezhebin temellerini burada attığı ve bundan dolayı kendisine "*İbn Hanbel es-Sağır*" (Küçük İbn Hanbel) isminin verildiğini ifade etmektedir. Yazar bu başlıkta Hallâl'ın Hanbeli mezhebini itikadi ve fıkhi bir mezhep hüviyetine büründürdüğüne dikkat çekmektedir.¹⁴

Birinci bölümün beşinci alt başlığı "Hanbeli Aktivizmi: Berbehârî (ö.329/941)"dir. Bu başlık altında yazar Hanbeli gelenek içerisinde emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker ilkesini topluma yaymayı ve toplumda yaygın halde olan kötülükleri ortadan kaldırmak için Berbehârî

⁹ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 86-101.

¹⁰ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 101-108.

¹¹ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 134-138.

¹² İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 138-142.

¹³ İsa Koç, "Hallâl'ın 'Tabakâtü Ashâbi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel' Adlı Eseri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (15 Haziran 2022), 93-112.

¹⁴ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 142-156.

ve takipçilerinin harekete geçtiğini bildirmektedir. Bu bağlamda Bağdat'ta isyan başlatıp çarşı, pazarlardaki tüccarlara ve yapılan alışverişlere itiraz etmiş, eğlence yerlerini basmış, şarkıcıları dövmüş, müzik aletlerini kırmış ve evlerdeki insanların özel mahremlerine kadar girmişlerdir. Bu olay “Hanbeli Fitnesi” veya “Berbehâri Fitnesi” olarak isimlendirilmiştir.¹⁵ Berbehâri Hanbeli gelenek içerisinde radikal bir tutum benimsemiş; emr bi'l ma'ruf ilkesini, sergilediği isyancı tavrın meşruiyet zemini olarak kullanmıştır. Bu anlayış zamanla Hanbeli geleneğin şekillenmesinde etkili olmuştur. Hatta Berbehâri taraftarları Taberî ve Abdülkâhir Bağdâdî gibi âlimlerle münazara yapmışlardır. Ancak münazara sonucunda kendi düşüncelerine uymadıkları için saldırgan bir tutumda bulunmuşlardır.¹⁶ Bu açıdan yazar Berbehâri'yi Hanbeli gelenek içerisinde aktivist olarak tanımlamış ve gelenek içinde aksiyoner yönüyle öne çıktığını ifade etmiştir.¹⁷

Birinci bölüm son başlığı “Ekolleşme Öncesi Dönemin Genel Özellikleri”dir. Bu başlık altında yazar ifade edilen diğer beş başlığı özetlemiştir. Hanbeli geleneğin Ehl-i Hadis içerisinde çıktığını, Mihne sonrası süreçte Ehl-i Hadis ile İbn Hanbel ve taraftarlarının özdeşleştiği, emr bi'l ma'ruf ilkesinin Hallâl'a göre sözlü biçimde, Berbehâri'ye göre ise fiili olarak gerçekleştiğini ifade etmiştir.¹⁸

Eserin ikinci ve son bölümü “Ekolleşme Sonrası Dönem” başlığını taşımaktadır. Beş başlık altında incelenen bölümde yazar öncelikle “Dönemin Sosyo-Politik Durumu” başlığı altında Bağdat'ta Büveyhî hakimiyetinin başladığı ve Şii geleneğe mensup halkın daha açık bir şekilde düşüncelerini ifade ettiklerini belirtir. İkinci alt başlık olan “Büveyhîlere Karşı Dini-Siyasi Bir Muhalefet Olarak Hanbeliler” başlığı altında, o dönem Ehl-i Sünnet olarak Hanbelilerin görüldüğü ve Bağdat'ta Şii'ler ile münakaşalarından bahsetmektedir. “Hanbeli- Abbasi Hilafeti İşbirliği: Kâdirî İtikâd Beyannamesi (el-İ'tikâdu'l-Kâdiriyye)” başlıklı üçüncü alt başlıkta yazar, Bağdat'ta resmi mezhep olarak Hanbelilik'in tanındığını, Kâdirî İtikâd Beyannamesi ile Hanbeli geleneğin fikirlerinin devletin resmi politikası hâline geldiğini ve Hanbeli geleneğe mensup olmayan fırkalar ile mücadele edildiğine temas etmektedir. Ayrıca Beyanname ile çeşitli fırkalara baskılar yapılmış olup İslam düşünce geleneğinde aklı ön planda tutan “Mu'tezile” fırkası tarih sahnesinden silinmeye başlamıştır.¹⁹ Bu başlıktan anlaşılan genel olarak Abbasi Halifeleri Büveyhî'lere karşı kendi siyasi mekanizmalarını Hanbeliler aracılığı ile korumaya çalışmışlardır. Bu koruma neticesinde Hanbeliler çeşitli imtiyazlara sahip olmuştur. Kazanmış oldukları bu imtiyazlar ile Mihne'de çektikleri sıkıntıları kendileri dışındaki fırkalara da çekirtmeye çalışmışlardır. Hususen Mu'tezilî ve Şii fırkalara mensup olan kişilerle münakaşalara girmişlerdir. Bu münasebetler neticesinde Mu'tezile fırkası güç kaybetmeye başlamıştır.

“Ekolleşme Sonrası Dönem” başlıklı ikinci bölümün dördüncü alt başlığı “Hanbeli-Eşari İlişkisi”dir. Bu başlıkta temel olarak yazar, İmam Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra Hanbeli geleneğe yaklaştığının fakat Hanbeliler'in onu kendi aralarında görmek istemediklerine ve Bâkillânî'nin (ö. 403/1013) iktidarla kurduğu yakın ilişkiler sonucu Hanbeliler ile Eş'arîler'in Bağdat'ta çekişmeye girdiklerini ifade etmektedir.²⁰ İkinci bölümün son başlığı “Dönemin Hanbeli Simaları”dır. Bu başlık altında 334/945 yılında Büveyhîler'in Bağdat'ı ele geçirmesinden Selçuklular'ın 447/1055 yılında Bağdat'taki Büveyhî hakimiyetine son vermesine kadar geçen süre zarfında Hanbeli geleneğe mensup Ebû Bekir en-Neccâd (ö. 348/960), Taberânî (ö. 360/971), Ğulâm Hallâl (ö. 363/974) ve İbn Batta (ö. 387/997) gibi âlimlere temas etmiştir.²¹

İncelediğimiz kitabın “Sonuç” bölümünde çalışmanın genel yapısı ve içeriği göz önüne alındığında, sonuç bölümünün biraz daha zenginleştirilebileceği kanaatindeyiz. Özellikle Hanbeli geleneğin siyasi-itikadi bir mezhep hüviyetinde olduğu yönündeki temel tez doğrultusunda ulaşılan bulgulara sonuç kısmında daha fazla yer verilmesi, çalışmanın bütünlüğünü ve etkisini artırabilir. Bu noktada, mevcut sonuç bölümü çalışmanın değerini yansıtmakla birlikte, bazı önemli tespitlerin burada da ifade edilmesi çalışmaya daha güçlü bir

¹⁵ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 169.

¹⁶ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 167.

¹⁷ Muhyettin İğde, *İmam Berbehâri ve Ekolü* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹⁸ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 172-175.

¹⁹ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 198-223.

²⁰ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 223-228.

²¹ İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 228-257.

kapanış sağlayabilirdi. Kitapta ekolleşme öncesi ve sonrası dönemlerin ele alınmış olması önemli bir katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, ekolleşme süreci iki ana başlık altında ele alınmakla birlikte, müstakil bir başlık altında incelenmemesi, bu kritik dönemin daha net şekilde takip edilmesini bir miktar güçleştirmektedir. Bu çerçevede, ekolleşme dönemine özel bir bölüm ayrılması, okuyucunun konuyu daha bütüncül ve sistematik bir biçimde kavramasına katkı sağlayabilirdi.

Muhyettin İğde'nin *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* başlıklı kitabı Hanbeli geleneğin fıkhi bir mezhepten ziyade siyasi-itikadi bir mezhep olarak teşekkül ettiğini, daha sonra fıkhi bir kimliğe büründüğünü ifade etmektedir. Hanbeliliğin tarihi gelişimini, temel isimlerini ve mezhebin teşekkül sürecini sistematik bir şekilde ele alması, bu kitabı İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak haline getirmektedir. Hanbeli mezhebinin yalnızca fıkhi yönüyle ele alınmasının ötesine geçerek onların siyasi ve itikadi boyutlarının da olduğunu ifade eden eser, alandaki önemli bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir. Ayrıca metin dil ve üslup açısından akıcı ve akademik bir nitelik taşımakla beraber zengin bir bibliyografiyi içermesiyle de dikkat çekmektedir. Yazar ayrıca giriş bölümünde ifade ettiği metodolojik olarak deskriptif yöntemle çalışmasını ele almıştır. Buna ek eserinde zikrettiği âlimleri İslam Mezhepleri Tarihi'nin usul ilkelerinden *kişiler üzerinde derinleşme* ilkesiyle ele aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Son olarak yazar, İslam Mezhepleri Tarihi disiplinin temel usul ilkelerini merkeze koyarak çalışmasını ele almasından dolayı ilahiyat araştırmaları içerisinde dikkat çekmektedir. İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan kişilerin istifade edebileceği ve ufuk açabilecek bir muhtevaya sahip eser niteliği taşımaktadır.

Kaynakça | References

- Büyükkara, Mehmet Ali. "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2013), 321-354.
- Efe, Halil. *Hanbelî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İğde, Muhyettin. *İmam Berbehârî ve Ekolü*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1. Baskı., 2016.
- Karatay, Mustafa. *Hanbeliliğin Eş'arileşmesi: Hicrî IV-VI. Yüzyılda Bağdat Örneği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı., 2024.
- Koç, İsa. "Hallâl'in 'Tabakâtü Ashâbi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel' Adlı Eseri ve İslam Düşüncesindeki Yeri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (15 Haziran 2022), 93-112. <https://doi.org/10.52637/kiid.1064635>
- Koç, İsa. *Mezhepler Arası Mücadele Hanbelilik-Eş'arilik İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Onuş, Muhammed Usame. *Dımaşk Hanbeliliği*. İlahiyat, 1. Baskı., 2023.